

Дещо про бандуристів та лірників.

(Реферат з демонстрацією кобзарів, читаний на засіданні етнографічної секції
ХІІ арх. з'їзду в Харкові.)

Майже у всіх народів, найпаче на європейському материкі, музиці звичайно надавали божественне походження: певно люди не дивлячись на низький ступінь культури почували, що музика — то нитчина, котра єднає чоловіка з невідомим красивим миром, о стільки далеким від життєвої прози й метушняви. Кажуть, ніби старі й діти говорять правду — і певно: людиність у дитинстві скавала велику істину, назвавши музику „мовою богів“. На жаль ми знаходимося саме тепер в стані, так сказати б, дорослих, змужнїлих, і для більшости з нас музика є лише засобом *passer le temps*, і навіть люди, котрі віддають музиці всі свої сили, жите — дуже часто „не відають що творять“ у своєму фаху. Але можна сподіватися, що коли людяність постаріється і не інстинктивно, а шляхом знання дасть відповідне місце музиці у власному житті, тоді знов вона буде божественно-високим даром, достойним поклонення.

На жаль у нас на Україні не збереглося ні одного міту про божественне походження¹⁾ музики, але можна думати, що й нашому народови ся гадка не була зовсім чужою. Так напр. відомий кобзарь Остап Вересай казав про одного нечестивця козака з Сокиринців: „Раз я співаю, а він каже: „Та се все не од Бога сказано —

¹⁾ III. автор помиляється; в збірках нар. оповідань Драгоманова та Грінченка маємо вислови народної віри в те, що „співанки складають морські люди“, а одна гуцульська пісня каже виразно: „Сам Сус Христос на престолі співанки складає“ (Житє і Слово I, 140). I. Ф.

люди повидумували, а ви, дурні, слухаєте та ще й милостиню даєте!“ Як згадаю, так аж серце кипить — здаєть ся, убив би його. Од кого-ж, як не од Господа Суса Христа? Як то сказано — чого він сходив на землю? А то так сказано, що сходив він, щоб у царство небесне нас привлекти і од мук ослобонити.“ Таким робом, як бачимо, в устах українського співця одною з місій Ісуса Христа на землі було одвертати нас від гріхів з допомогою поезії та музики.

Відповідно такому погляду на музику і співець, як людина особно обдарована від Бога, мав велику повагу до себе від сучасних людей. „Співець не від себе співає, се дав йому Зевес“ — говорить ся про співця в Одиссеї. І наші українські рапсоди навіть і тепер, не дивлячись на музикальну і моральну дегенерацію, зберегли й досі погляд на себе, як на людей повинних піддержувати етичне життя народу на деякій висині, вводячи иноді своїх слухачів у релігійно-моральну сферу своїми піснями про старовину. Так напр. Куліш каже, що на думку кобзаря Андрія Шута ремесство старця — спасенне діло, бо старець існує на те, щоб нагадувати людям про Бога та про добродійство. Остап Вересай лічив недостойним себе співати жартливих пісень, та навіть і тепер, вступаючи в кобзарську верству, молодий неофіт насамперед виучуєть ся молитвам та псалмам.

Генеалогічне дерево наших українських бандуристів дуже високе. Прямий їх попередник — се віщий Боян, „соловій старого времени“, котрий, „творя піснь старому Ярославу, храброму Мстиславу, красному Романови Святославличю“, спускав десять соколів на стадо лебедів і ростікав ся „сѣрым волком по земли, сизым орлом под облакы“. Високою і шановною була роля такого співця! Але відповідно тому, як виростав нарід і як зміняло ся його обличчя, мінив ся також і виразник народнього духа, боян: поперед жрець, волхв, возвіститель божественних велінь, всесильно-мудрий керманич народа, показчик життєвих шляхів або порадник царя; потім орган-виразитель народньої творчости і музи, рапсод героїчного епосу і розпальний фермент при підійманю національної самосвідомости — він тільки тепер, в недавні часи виродив ся в сліпця-жебрака, що терпить голод і холод на битому шляху і більше надієть ся на безчасний свій вигляд, ніж на згуки вбогого свого інструмента.

На превелику шкоду ми маємо надто мало¹ відомостей про ранній період музикального життя нашого народу, але все-ж таки історія застає наших співців-рапсодів ще в тій епічній чистоті, коли вони дійсно були сьміливими виразниками правди, співцями героїчних подій, котрі сповнювали натхненем народні маси. Те, що Шевирьов казав про Бояна: „Він добре знав своє поетичне призначенє, був співцем незалежним і вільно складав пісні в честь князів, не віддаючи свого натхнення ні на чий волю“ — все те можна цілком віднести до морального обличчя нашого старокозацького бандуриста. Взагалі треба думати, що сей повний життя й національної самосвідомости період української історії дуже був придатним до всестороннього, а тому й музичного розвитку народу. Тоді кожний козак був бандуристом; збереглося безліч усяких малюнків Запорожців з кобзами в руках і з усілякими підписами, що тичать ся бандури. Одна з них напр. говорить:

Струни мої золотії, заграйте мені зтиха,
Ачей козак-нетяжище позабуде лиха.

З сього можемо бачити, що інструмент сей був не тільки розривкою, засобом звеселення, а призначенє його було вищим: малювати глибокі душевні рухи, співати горе. Одна пісня напр. розповідає про Палія, що безвинно був засланим у Сибір. Він після молитви:

Прийшов до дому та й сів у намісті,
На бандурці вигравав: „Лихо в сьвіті жити!
Той, душу заклавши, свиту, бач, гаптує,
А той по Сібіру мов у лузі дубує.¹)

Тут Палій усе своє горе віддає бандурі і робить се зараз же після молитви, що й подало повід Кулішу цілком справедливо затверджувати, що „бандура і пісня заступали ранійше перше місце після возношення душі до Бога в молитві“. О скільки бандура, яко виразниця душевного стану, була дорогою козакови, видно ось з чого. В Харківській губ. в сл. Красний Кут жив колись старий козак Ригоренко; ще як був молодим, він купив бандуру у одного Запорожця, котрий продавав свій інструмент лише через надзвичайну потребу в грошах. І от розстаючи ся з своєю бан-

¹) Ш. автор очевидно не знає доказів пок. Драгоманова на те, що ся пісня — пізній і зовсім недолатний фальсіфікат! (Див. М. Драгоманов, Історичні пісні укр. народа, Женева 1885.)

дурою, котра служила козакови і до і після руйнування Січі, сей здоровий, дебелий Запорожець плаче як дитина промовляючи:

„Ти-ж була моєю втіхою, ти-ж розважала мене в усякій пригоді. Багато людей вельможних, багато лицарства і всякого народу православного слухали твоїх пісень. Де ти не бувала, якої пригоди не дознала? Чи раз же ти мою голову і з шиньку визволяла? Чи раз же ти у заставі лежала та й ніде-ж ти не застряла! А тепер довелось мені з тобою розлучатись, за чотири карбовані рублі в чужії руки оддавати та й по вік-вішний тебе не видати!“ і т. д.

Зберегла ся навіть ціла поетична дума, котра бере своєю темою той-же самий момент розлучення з бандурою. В думі сій малюєть ся, як бандурист-вояка сидить самотній на могилі:

Кінь біля його постріляний, порубаний,
Ратище поламане,
Піхва без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою.
Тільки й зосталась йому бандура подорожня,
Та у глибокій кишені люлька-бурунька.

Тут має значінє те, що бандура називаєть ся „подорожною“, себто такою, котра не розстаєть з козаком ні в походах ні в боях. Далі в думі малюєть ся, як бандурист згадує про своїх братів-козаків; жаліє, що більше не зможе їм заграти на своїй бандурі; спокійно говорить, як його самого скоро мабуть з'їдять „вовки-сіроманці“, але коли згадує, що його кобза може „пропасти ні за собаку“ — вся душа його підіймаєть ся і він із сльозами взиває:

Кобзо-ж моя, дружино вірная!
Бандуро моя мальованая!
А де-ж міні тебе діти?
А чи у чистому степу спалити,
І попільць по вітру пустити?
А чи на могилі положити,
Нехай буйний вітерець пролітає,
Струни твої зачіпає,
Смутнесенько, жалібнесенько грає-виграває.

Се поетичний кінець та і взагалі вся дума релефно обмальовує, чим у дійстности була бандура для тодішнього співця.

Як я вже сказав вище, взагалі козацький період був дуже сприяючою епохою для пісенної творчости. Нарід жив усіма своїми

фібрами; радість і горе вперемішку тривожили кожду душу, не було спокою нервам, і творчі сили знаходили всілякі способи виявлення. І дійсно: в сей період було утворено величезне число різних пісень і дум; жінки поетично заговорили про свої почуття, козаки заспівали про війни та лицарство. Певно, що на такому, коли можна так висловити ся, тучному музикальному ґрунті вільно могли виростати чудовні овочі — народні поети-рапсоди, геніяльні бандуристи: от вони іменно й були творцями пісень та дум. Чи були вони сліпцями чи видючими, се питане, на мій погляд, не має значіння; має вагу лише те, що творець дум був кість від кісток козака, з ним ішов у поход, з ним ділив горе й радість. Майже кожен козак грав на бандурі, але певно, що повинні були з'явитись і спеціалісти бандурної гри, люди, котрі мали особний нахил до музики. Так се й було, і Скальковський має право казати, що „бандуристи були дійсними скальдами війська запороського, і майже кожен із старшин мав у себе хлопця торбанистого“. Навіть гайдамацтво, сей останній поки що вибух народньої волі, зберегло непорушною інституцію бандуристів, і в Кодні вкупі з зайдамаками були скарані в 1770 р. три професіональні бандуристи. Цікава історія одного з подібних гайдамацьких подорожніх музик; я не буду тут говорити про всі його пригоди, обмежу ся лише на те, що цікаво нам зараз.

Се козак Данило Бандурка. Він був доставленим у фортецю св. Єлисавети з Січі яко „запороський гайдамака“ в 1761 р., хоч уся його участь у повстанню була в тім, що він грав гайдамакам на бандурі, стеріг гайдамацькі харчі, носив сіно і т. н. Як вияснюєть ся з допроса, Данило Бандурка родив ся в Києві в 1738 р.; десяти років „отлучил ся“ від батька та матері і пристав до бандуриста Матвія Волошина, що жив у польському містечку Богуславлі. У Волошина Данило вчив ся рік і протягом сього року в'їздив у Польщу. Вернувши ся відтіль, він починає свою артистичну кар'єру тим, що поступає спеціально бандуристом до київського губернатора Леонтієва, у якого й пробуває три роки і лише „по измертвіи его“ кидаєть ся в кочове, перехоже житє.

Так біля 1754 р. він іде в Запороську Січ, де й пробуває шість років, „упражняєсь при охотных козаках бандурною игрою“, за що одержував від козаків одєжу й гроші. В 1760 році його, яко бандуристого, підмовили пійти з гайдамаками, і він іде поперед у зимовник на р. Ингулі, а потім — куди закине вільная воленька.

І до самого свого арешту Бандурка їздить з гайдамаками, береже їх батовню, косить сіно, а найбільше — грає на бандурі; і при розділі здобичі гайдамаки не забувають свого співця: дають йому „польській зеленаго сукна притертый кунтуш и 2 рубля денег да бандуру“.

Ся звістка має велику ціну: з неї ясно видко, що у гайдамак була потреба мати у себе в валці походного бандуриста, і се був не сліпий жебрак, а видющий, цілком правоздатний козак корсунського куріня. Окрім того варто уваги, що він служить у київського губернатора Леонтієва спеціалістом бандуристим. Се була досить звичайна річ у ті часи і навіть ранійше: є звістка, що ще Петро I мав у себе при дворі простих козаків-бандурників, котрі співали свої думи й пісні на царських куртагах, а цариця Прасковія Івановна так і надто любила козацькі співи; мала також у себе в домі бандуристів і меценатка тодішня кн. Черкаська. А при Єлисаветі Петровні, себто в ті самі часи, коли жив і Бандурка, наші кобзарі були в особно великій шані: адже-ж сам граф Римської імперії Олексій Григорович Розумовський був колись простим придворним бандуристом. Правда, з повисненем він закинув свою бандуру, але бувши сам чоловіком музикальним, багато впливав на сей бік життя двора, і при ньому в штаті цариці завжди рахувалося де-кілька бандуристів і навіть бандурщиць.

Але от настав вік Катерини з його надзвичайною розкішю — і тихі бандуристи були викинуті з штата, як ні до чого непотрібний пережиток: згуки їх інструментів були занадто тихими й ніжними серед гучно-нахабних шумів двора. А потім прийшло руйнування Січі, кріпацтво — і на весь нарід лягла важенна московська рука... Всіх вона придавила, всім було тяжко від неї — не минув сей гніт і нашого кобзаря. Він поневолі перестав бути співцем козаків, бо їх не стало; тепер міг він співати лише про минуле, ще дороге кожній українській душі. Але йшли роки, слабкі перекази старовини один за одним зникали з пам'яті народа, життя вкладалося в цілком инші форми, і те, що цікавило нарід ранійше, згубило тепер для нього свою ціну. А відповідно тому мінив ся й бандуриста: одну за одною забував він славні думи, пристосовував ся як міг до нових умовин існування і — ось він тепер перед нами, сей сучасний кобзарь і лірник, теперішній носитель народного пісенного багатства. Подивимо ся-ж, що він таке.

Всім він відомий, сей сучасний співець. Заходить він у двір, проскрипить щось на лірі або побринькає на бандурі, дадуть йому шматок хліба, і він, кланяючись та дякуючи, йде собі до другої хати... Здасться, от він тут і увесь — сліпець, жебрак і тільки; але се далеко не так, його зміст не вичерпується сією лише стороною. Насамперед треба сказати, що бандуристи не дивлячись на те, що козацтво загинуло цілком і безповоротно, не дивлячись на зовсім відмінний від попереднього уклад життя, все-ж бережуть ще в своїй пам'яті деякі останки старовини — кожен з них знає де-кілька дум, а то й старокозацьких пісень. Так напр. кобзарі Харківської губ. знають три думи: „Про Олексія Поповича“, „Про вдову та трьох синів“ та ще иноді „Про трьох братів азовських“; чомусь іменно ці три думи збереглися в нашій губернії і їх знає майже кожен бандуристий. Окрім того у кожного з них є в репертуарі де-кілька так званих псалмів, не кажучи вже про звичайні побутові, веселі й сатиричні пісні. Не маючи змоги вдавати ся в дрібну характеристику сучасного кобзаря з усіх боків, я обмежуся тут лише на порівнянє репертуарного багатства кобзарів тих трьох губерній, музикальних репрезентантів я буду мати честь представити на вашу увагу в сей вечір. Се кобзарі Харківської, Полтавської і Чернігівської губерній.

Харківські кобзарі, як я тільки що згадував, знають три думи і лише де-котрі з них знають ще думу „Про брата та сестру“, позичену від своїх братів-кобзарів; дума-ж напр. „Про Хмельницького та Барабаша“, котру виконує на вечорі один з харківських бандуристів, вивчена ним уже „з книжки“. З так званих псалмів харківські кобзарі знають звичайні, перелічувати котрі тут немає потреби; число їх міниться між 12—20, і лише деякі з присутніх, як напр. Павло Гащенко і Петро Древиченко знають — перший 42 псалми, а другий 44.¹⁾

¹⁾ Ось псалми, котрі знає Павло Гащенко:

1) Ісусе прелюбезной, 2) Що в мирі являється, 3) Про правду, 4) Олексія Божого чоловіка, 5) Лазура, 6) Проспали ми, продрімали ми, 7) Душе моя прегрішная, 8) Ти создав мене, Творець, 9) З другом я вчора сидів, 10) Спить Сіон, 11) Гора Афон, 12) К тобі, о Мати, 13) Споминяйся, чоловіче, 14) Смотришь як нам смерті, 15) Коли б я знав, коли б я відав, 16) Плач Адама, 17) Сиротина, 18) Про сирітку, 19) Царю Христе, 20) Рід жидовською засмушеною, 21) Боже, зри моє смирення, 22) Ужасни ся, чоловіче, 23) Да

Крім того харківські кобзарі знають ще розповсюджені цілком по всій Україні пісні сатиричного змісту і багацько всіляких побутових, де яких можна віднести і всі ті, якими наділила їх культура „обрусення“. До начисто музикального репертуара треба зарахувати танці, куди окрім широко-українських мотивів встиг увлізти і який-небудь „валець“, „полечка“, „марш“, а також дуже розповсюджена по всій Україні „камарицька“.

Репрезентантом кобзарів Полтавської губернії на цьому вечері являється відомий одвідачам петербурської кустарної вистави, а також читачам „Київської Старини“ бандурист Михайло Кравченко. Досить велика замітка про нього була поміщена про нього в V кн. „К. Ст.“ за сей рік, але пісенний матеріал, котрий має Кравченко, значно більший записаного д. Сластьоном. Так після теперішніх моїх розпитів виходить, що Кравченко знає сім дум: три відомі й харківським бандуристам, три „Невольницькі плачі“ (з котрих один під назвою „Про трьох самарських братів“ він має виконати на сьогоднішньому вечорі) і дуже цікаву думу „Про дівку-бранку“. Все се стало відомим йому з уст товаришів бандуристів, так що з певністю можна сказати, що Полтавська губернія береже в устах своїх кобзарів найбільше число історичних пісень. Число їх напевне перевищує сім, але в ділі викорінення їх з народної пам'яті приймає надто велику участь сучасна поліція. Так напр. сей же самий Кравченко каже: „Я де-чого й більше знав, так ото як почали нас дуже прислідувати, так я і повикидав усе з голови — на що, думаю, воно тепер здалося“.

прийде час, 24) Що уніло томний глас колоколов (штундицька), 25) З миром восплачемось, 26) Земля плачеться, ридає, 27) Покой благодати (Варварі), 28) Радуйтеся, люде, 29) Склонітеся віки, 30) Весело окликнім, 31) Похвалимо Царя і Христа, 32) Пора тобі пробудитися (штунд.), 33) Пробудись од сна, 34) Нині, нині я печален (штунд.), 35) Полний муки (штунд.), 36) Пресвітлий ангел, 37) Слава в вишніх Богу, дух мій радісно воспой, 38) Матері Божая святая, 39) О святійший отче (Миколаю), 40) Ушли мої літа, 41) Василю, 42) Про початок Божу Матір.

Кобзарь Петро Дривченко не знає де-яких із цих псалмів, але за те знає ось які:

30) Плаче душа, ридає (про страшний суд), 31) Сидить Господь на небесах, 32) Ой хто, хто Миколу любить, 33) Радуйся, Маріє, небесна царице, 34) О горе мені, грішнику, 35) Господи милосердний, 36) Що по світу своєму, 37) Ієрусаліме, святися нині (великодня), 38) Істочник духовної (троїцька),

„Псалом“ Михайло Кравченко знає 21, а не 18, як те записав д. Сластьон¹⁾, і я ще певен, що дядько Михайло знає й ще декілька їх, бо дуже трудно проказати відразу все те, що без усякої системи здобувалося на протязі років. З пісень побутових і юмористичних Кравченко знає, окрім відомих харківським бандуристам, ще де-кілька інших, як напр. дві пісні про „сусідок“, „кужель“, „кумка“ і т. п. З танців йому теж відомі такі, як „Молдаванка“, „Вербунок“, „Сорока“ і інші, котрі цілком уже щезли з пам'яті кобзарів Харківської губернії, як найбільше зачепленої городською культурою.

Про кобзаря-ж Чернігівської губернії я хочу сказати трохи більше, бо се цілком новий тип бандуриста, що ще нарождається і має велику будучину. Се — Терентій Макарович Пархоменко, Чернігівської губернії, Сосницького пов. слободи Бурківка, чи як ся вимовляють чернігівці Bourkwūwka. Йому тридцять років; учився він у Андрія Гойденка, а той на свою чергу переймав кобзарську науку від якогось діда Данила; але в дум Терентій не вивчив ні однієї ні від свого вчителя, ані від товаришів. „Скільки то я їх горілкою попоїв, а нічого з того й не вийшло“, — каже він. А тим часом вивчить ся думам дуже хотіло ся Терентію: щось рідне говорило у нього в душі, і я ще не бачив бандуриста, котрий з таким захопленням слухав би історичні думи та пісні, як сей Пархоменко. І пориване його до рідної старовини не зосталося даремним: зустрічаючи то одного то другого з українських інтелігентів, він прохав їх проказувати йому думи, купував книжки, пісенники і має у себе тепер грамотного поводитири іменно для того,

39) Вознеси ся на небеса (Вознесенію), 40) Труби громогласно (Івану Богослову), 41) Стечіте ся вірних роди (Івану Предотечі), 42) Істиная Богу двоїця (Петру й Павлу), 43) Істочниче благодати (Іллі пророку), 44) Горе міні грішнику сущу.

¹⁾ Ось вони: 1) Про Лазура, 2) Миколая (великого), 3) Миколая (малого), 4) До чашного чоловіка, 5) Смотришь как нам смерти, 6) Сидить Господь на небесах, 7) Горе міні на сїм сьвітї жити, 8) Що в мїрі являєть ся, 9) Михайлу (Мир плаче возридає), 10) В славнім градї Іерусалимі, 11) Пустельник по пуцах трудив ся, 12) Про Ісуса (Древо, древо пресвятоє), 13) Ісусе прелюбезний, 14) Царю Христе Боже милий (постова), 15) Род жидівської засмущений (постова), 16) Войдуть літа з усього сьвіта, 17) Войшли, войшли мої літа, 18) Нема в сьвітї правди, 19) Когда б я знав, 20) Создал Бог Адама, 21) Земля плачеть ся до Бога.

щоб мати змогу учити ся думам і старим пісням. „Я таки що на з'їзд, то на з'їзд приїхав, а більше для того, щоб у вас де-чому повчити ся“, — говорив він мені. І тепер він знає дев'ять дум, багацько історичних пісень (одну з них, а іменно „про Морозенка“ він виконуватиме і на сьогоднішньому вечорі). Але беручи мотиви своїх пісень у інтелігенції, що вміє писати й друкувати, Терентій не йде осліп за нівельованою, всунутою в невідповідні лади мелодією, він надає їй властиву і індивідуальність, знов вертає їй загублений у записі народній дух, так що в його устах пісня цілкомовито не має книжного вигляду. Таким робом на сьому бандуристу ми бачимо, що інтелігенція почала вже віддавати назад позичене народне багатство, і хоч не дуже добре вона ним пеклувала ся, але все-ж таки дещо зберегла. І дай Боже дядьку Терентію пізнати все, що він схоче — його діло має будучину.

„Псалом“ дядько Терентій знає 25¹⁾; пісень побутових і комічних у нього не так багато, та до сього напряду пісень у нього, правду мовити, й нахилу немає. На бандурі Терентій грає чудово, і в свій час я попрошу звернути особну увагу на його гру. Річ у тім, що вмільсть грати на бандурі, як і все, має свою еволюцію, і на мій погляд спосіб гри, якою тримається ся Терентій, то найстаріший. Але перед тим, щоб говорити про гру на бандурі, я думаю, треба було б сказати де-кілька слів і про саму бандуру.

Найдревніших форм струнних музикальних інструментів було дві: се якась найпростіша геометрична фігура (квадрат чи трикутник) з струнами в середині і дошка з струнами натягнутими на ній. Перша форма — се древній біблійний Psalterion чи Psalterium; друга — первісні гусли у Россів, kantele у Фіннів, kannel у Естів, kankles у Литви, kuakles у Латишів — все се в дійсности назвища одного інструмента. Psalterium розвиваючи

¹⁾ Ось вони: 1) Ростужить ся тіло, розплачеть ся душа, 2) Сон Богородиці (про страждання Ісуса), 3) Плач, душе моя, всегда, 4) Весело окликнім, 5) Пятниця, 6) Род єврейський був удален, 7) Царю Христе, Боже мій, 8) Хрест на дереві от распятий, 9) Григорія (великого), 10) Григорія (малого), 11) Лазура, 12) Миколая, 13) Ангели душу пробуджують, 14) Когда б я знав, 15) Що в мирі являсть ся, 16) Спамятай же, грішний чоловіче, 17) Про Аристархія царевича (заблудшого сина), 18) Петру й Павлу, 19) Розплачеть ся мати сира земля, 20) Сидить Господь на небеси, 21) Мати Діва, 22) Михайлу, 23) Ісусе мій прелюбезний, 24) Ужасни ся чоловіче, 25) Про Почаївську Божу Матір.

ся, дав нам сучасну арфу, гусле-ж — дали всі теперішні струнно-ударні інструменти. Поперед се була просто дошка з струнами, далі дошка замінила ся довблянкою (нижча дека) і закрила ся дощечкою (верхня дека). Довблянка ся була обрізана в рівних рисах, потім з поглядів естетичних їй почали надавати деякої кривизни; почувавши потребу в довгих струнах, котрі змогли б давати голосний басовий акорд, приробили ручку — от і вийшов інструмент, що має назвисько бандури у Українців, біни у Індійців, бзури у Татар і т. н., бо інструмент сей в різних формах і під різними йменнями досить широко розповсюджений.

Сучасна-ж бандура має ось який устрій. Се круглої, овальної або грушкованої форми довблянка (спідняк), зверху прибивається верхня дека (верхняк); ручка буває різної довжини й ширини — на 3 струни, на 4, на 5, 6 і т. д.; струни сі називаються бунти; часто ручка робить ся пустою в середині „для легкості і для звуку“. Периферія бандури (брамка) має в собі кілочки для „приструнків“, число їх міняється від 6 до 30-ти. Прикріплюються ся сі струни до товстого заліза, що називається ся ґріт, і через кобилку йдуть до кілочків. От і весь устрій сього примітивного але мелодійного народного інструмента. Тепер скажу де-кілька слів про три способи гри на бандурі.

Найдревнішого способу, як я сказав вище, тримається ся кобзарь Чернігівської губ. Бандуру держить він поміждо колін перпендикулярно до власного тіла, ліва рука його бе виключно по бунтах, а вказуючий і середній палець правої стоять перпендикулярно до верхньої деки. Гарні перебори найбільше у веселих річах роблять ся ним беручи терцію і взад і вперед, себто і пучками (вперед) і нігтями (назад). Отакий спосіб держати бандуру і головню пальці й є найдревнішим; тримаючи ся його, не можна взяти повного акорду і викликати взагалі з бандури всього того, що в ній є.

Пізнійший спосіб — се той, якого держать ся харківські бандуристи та ще „зіньківська навука“ Полтавської губ. — бандура держить ся не між колін, а на коліні і не стрімко що до корпусу, а рівнобіжно з ним; права рука теж не стрімко стоїть до бандури, а майже рівнолежно з нею, що й дає змогу взяти повний широкий акорд. Ліва рука не прикована виключно до бунтів, а вільно ходить по всіх струнах (великий палець лежить на обичайці), може брати і приструнки і бунти, може давати швидку ґаму вверх і вза-

галі давати безліч штрихів аж до фляжолетів включно. Звичайно, не всі з отсих штрихів уживають ся бандуристами-слінцями, але тим не менше вони існують, і я дозволю собі сьогодні показати шановній громаді деякі з них при виконанню думи „Буря на Чорному морі“.

Полтавська губ. займає середнє становище між сими двома губерніями; сьогодні можна буде бачити, що полтавський бандурист держить свій інструмент уже на коліні, але в середньому косому стані що до корпусу; ліва рука у нього на бунтах, як у чернігівського бандуриста, права ж уже йде, як у харківських бандуристів. Таким робом на сих трьох репрезентантах народньої музики можна буде бачити деяку еволюцію гри на бандурі. Як на цікавий пережиток, в pendant можу сказати ще ось про яку деталь: полтавські і чернігівські бандуристи носять свої інструменти за спиною, себто так, як носили їх ще тоді, коли вільно грали коли хотіли і де хотіли, коли були народніми поважаними рапсодами, котрих за честь лічили закликати у хату. Харківські-ж кобзарі носять свої бандури при боці під полою, щоб краще укрити від дощу, коли доводить ся у всяку неgodу швандяти з двора у двір. І ще: полтавські, а найбільше чернігівські бандуристи люблять краще співати сольо, харківські-ж і люблять і виють складати ансамблі.

Ведучи весь час балачку про кобзарів, я майже не згадував тут про лірників, себто про музик, що грають на так званих лірах. Ліра або реля — се дуже давній інструмент: ще на одній з мініатюр, що прикрашають один славянський псалтир XIII чи XIV віка, намальований царствений псалмоспівець Давид, що грає на лірі. Звичайно, маляр, котрий писав мініатюри, не уявляв собі тут Давида з древнім-єврейським інструментом, а він належить до тієї епохи, в яку писав ся сам псалтир. Маскович, бувши в 1600 році в Москві, згадує, що на гулянках у бояр грають на „рыльѣ“; тут же він описує й самий інструмент і його опис може також відносити ся й до сучасної нам ліри. В дивовижному оркестрі Петра Великого згадуєт ся „5 игра врыле“, і взагалі сей інструмент був дуже росповсюджений та й не тільки в Росії, а й по иньших сторонах: на одному з сучасних навіть видань пісень Беранже можна бачити вінетку, де змальований музика, що грає на інструменті, схожому на нашу ліру.

Взагалі-ж сей інструмент має ось який устрій: три струни натягнуті в акорд (найбільше *mi*, *la*, *mi*) і тремтять від безко-

нечного смика в формі коліщати. Одна з струн перебивається деревляними клявішами і дає таким робом мелодію, дві-ж останні тягнуть увесь час одну нуту. Очевидно, що ніяких *crescendo* і *diminuendo* сей інструмент не припускає; фразувати доводить ся лише прискоренєм та задлянем темпа та хіба ще невеликим *staccato*. Репертуаром лірники нічим не відрізняють ся від кобзарів, а тому нічого особного про них сказати не можна.

Скажу ще де-кілька слів про вимиранє кобзарів. В широкій публиці має дуже велике розповсюдженє гадка, що Остап Вересай був останнім з українських бандуристів. Погляд сей наскрізь неправдивий; кобзарі не вимирають, а коли й вимирають, то дуже-дуже повагом. Я не робив систематичних запитувань про живих бандуристів, а й то маю ось які цифри: в Харківському, Богодухівському і трохи в Артирському повітах живуть зараз 28 бандуристів і 37 лірників. Чернігівський бандурист сказав, що знає у себе в Сосницькому повіті і почасти в ближніх 6 кобзарів і 21 лірників. Полтавський бандурист показав, що знає у себе в Миргородському повіті і частиною в ближніх 9 кобзарів і 15 лірників, а такі цифри можуть казати про все, що хочете — тільки не про вимиранє.

Врешті-ж насьмілю ся підняти серйозне питанє про гоненя на кобзарів від містових і сільських властей.

Колись давно однією з головнійших турбот православного духовенства й уряду було „сугубое преслѣдованіє свѣцких срамотных пѣсен, гуденія, скаканія и плясанія“. Але в ті часи гонителі були певні, що коли „гусли начнут гуденіє всякое — тогда якоже дым отгонит пчелы, такоже отыдут и ангели божіи от той смрадныя бесѣды и возрадуются бѣсы“. І навіть більше: певні були, що музика є однією з найголовнійших бід державних, бо „сего ради казньи приємлем от Бога всячьскыя и нахоженъе ратных“! Тому й не дивно, що при таких страхах уряд, ідучи по стежці показаній духовенством, „попирал до конца проклятое бѣсованіє“, і навіть „тишайший“ Олексій Михайлович видає драконівське повеліне „изымать окаянных скомрахов, бить батоги их нещадно“, а їх ні в чому неповинні „сурны, бубны и домры ломать без останку, хары жечь на огню без останку-ж“. Але тоді все отсе можна ще було зрозуміти....

Що-ж думать, коли й тепер, через стільки століть теж „изымаются“, тільки не „скомрахи окаянные“, а бідні українські сліпці-

бандуристи? Що-ж думать, коли й тепер „ломаються без остатку“ їх убогі інструменти? І се не риторична формула: два роки тому назад прийшов до мене один з бандуристів увесь у сльозах — що таке? Просте діло: його кобзу розбив об стовпець якийсь поліціант, і безщасний сліпець згубив свій остатній заробіток. Ще 30 років тому назад шановний д. Русов на засіданню Юго-Зап. Отд. Имп. Русск. Геогр. Общ. казав, що не можна-ж не відріжнати сього сліпця від звичайного жебрака, але тоді на сі слова не звернули ніякої уваги. А про те се так ясно: жебрак і може робити та не хоче, а сліпець і хоче та не може. Кожен з них окрім гри на своїй бандурі старається навчитись хоч якому-небудь ремеслу: один ве верьовки, другий плете корзини, третій вяже сіти. Кобзарь Михайло Кравченко напр. каже: „Як поповеш тих верьовок місяців зо два, так на пучках дванадцять шкур позлазить“. Один з присутніх тут бандуристів добре вмів дзвонити; то він трохи не плаче, згадуючи, як він тільки не встиг прийти завчасу, щоб зайняти посаду дзвонаря в одній з церков свого села. „Тепер там зрячий, — каже він, — але що-ж: зрячий і друге міг би собі що знайти“. Мабуть не хіть до волоцюжества примушує тепер його ходити з хати в хату, а та спільна всім нам потреба законности, якої ніхто не заперечить — се просто бажанє їсти. Але мабуть і ся проста необхідність є якимсь переступом у нас, бо от що каже один з кобзарів Опанас Барь: „Ех, що нам усюди буває від тих городових, урядників, станових то що! І струни тобі на бандурі порве, і бандуру грозить поламать, а посперечай ся — то й у боки напшовха — не ходи та й годі. — „Де-ж я, ваше благородіє, того хліба шматок візьму? адже-ж мені до дому його ніхто не принесе“. — „То й так, каже, здихай, а штоб не ходив, бо пілзя“.

І се не одиничні випадки, а на превеликий жаль хронічне явище, котре тягнеть ся от уже де-кілька десятків років. „Так од них і ховаємось, — каже Кравченко, — неначе ми, нехай Бог милує, злодії які-небудь або-що. Як зачуємо, що йде або їде, то так куди влучив, туди й упав, аби біда минула. І то-ж, скажіть, які часи настали: жиденята з катеринками ходять, то тим же й можна, хоч воно й на весь город скиглить, а тут же про Боже співаєш, людий од гріха одводиш — ні не можна“. Кравченко ще дивується, а ми так і дивувати ся вже перестали.

І о скільки сі гонення з'являють ся загально-кобзарською бідою, видко з того, що вони зробили ся темою сучасної кобзарської

творчости. У мене є записаний невеличкий уривок з чогось схожого і на думу і на римовану прозу — ось про що розповідає сей продукт гірких роздумувань сучасного барда:

Як на славній Україні кобзарі-лірники проживають,
 А великі пани про їх нічого не знають,
 Як вони, бідолашні, страждають.
 Часто дуже вони плачуть і гірко ридають
 Через те, що грошей і хліба не мають.
 А чому-ж вони не мають?
 А тому вони не мають,
 Що куди не підуть — не дуже-то, бач, їх улюбляють
 Звідусюди проганяють,
 Усякої волі їх лишают.
 За великими панам та за здоровими головами
 Нема де кобзареві й прожити,
 Жінки й діток кормити.
 Та не так уже ті пани, як оті паненята.
 Чого вони тільки над нами не виробляють?
 І хто-ж їм такої волі надав,
 Що кожен з них з кобзаря скільки хотів назнуцав?
 Усюди нас бють, усюди нас лають,
 А стрінеш ся з начальником — в поліцію забирають.
 Іде собі кобзарик,
 Нічого лихого не думає, не гадає,
 А тут його на ріжку вже поліцейський дожидає,
 І зараз його, бідолаху, у поліцію забирає,
 По вулиці його пхає та штовхає,
 І кобзу йому, нещасному, на шматки розбиває.
 Що-ж він його у тюрму запихає,
 Коли він і так темний, сьвіту Божого не видає?
 Нащо його в ту тюрму садовити,
 Коли йому й без того тяжко в сьвітї жити?
 І що-ж їм, безщасним, робити?
 Найкраще, як панської милости просити.
 А пани-ж то на їх милости не мають,
 Їх прохання не приймають
 І геть з очей проганяють.
 Що-ж таки нам, бідним, почати?

Як би то отих великих панів ублагати!
 Що мн-ж темні-невидючі,
 Нікуди шляхів дороги не знаєм,
 Як до тих панів доступити,
 Щоб їх о своїм нещасті сповістити.
 Ой пани-ж ви, добродії!
 Добру ви ласку майте —
 І нам хоч маленької волі дайте.
 Щоб вільно могли ми ходити
 Шматка хліба просити.
 Бо що заграєм-заспіваєм
 З того тільки й пропитання маєм.
 А тоді ми будемо за вас Бога молити,
 Щоб дав вам Господь щасно в світі прожити.

Надзвичайно характерна відповідь кобзаря Михайла Кравченка, коли його спитали перед від'їздом до Петербурга: „А що, дядьку Михайло, коли-б і вам, як отому сказателю биліи Рябініну, довелося співати перед царем — щоб ви йому сказали?“ На се сліпець відповів: „Самому мені -- нічого не треба, а коли б Господь привів до того, то прохав би я пресвітного царя, щоб вільно нашій братії було ходити усюди“. До такої відповіді — коментарії зайві!...

Як з'ясувати собі сі утиски — не знаю, але думаю, що не кому иньшому, як іменно людям науки треба звернути на се увагу, бо від сих гонень терплять не лише самі бандуристи, а й наука. Засновують ся товариства для збирання етнографічних матеріалів, але що-ж вони будуть збирати, коли всі кобзарі „викиданимуть з голови“ своє пісенне багатство, як се зробив Михайло Кравченко, котрий викинув із своєї пам'яті де-кілька дум, не надіючися на поліпшене обставин і завчасно приговоривши себе, яко музиканта, до паглої смерті. А самі бандуристи? Адже-ж багатством із них доводить ся годувати не лише себе, а й свою родину — і тоді ота нащасна кобза або ліра з'являєть ся єдиною годувальницею багатьох ротів. Побиті самою природою, цілком поставлені в неможливість иньшими шляхами бороти ся з життям — що почнуть вони, коли їх бандуру розібють об стовпець? Ми обурюємо ся, коли товстолобі поміщичі синочки стріляють, граючи ся, в хрест на козацькій могилі; ми ще більше обурюємо ся, коли за-

чуваємо, як темний нарід убиває якихсь гарних пташок, пишемо про се книжки, читаємо лекції — чому-ж тут ми ні до чого не беремо ся, коли те-ж саме робить ся над живими істотами? Чому-ж нашим безщасним українським кобзарям по тридцяти років доводить ся чекати якогось ученого засідання чи археологічного з'їзду, аби за них промовив хтось хоч одно нехитре слово?... А про те кобзарь — се та-ж добра птиця: годуючи ся сама вона робить добро й иньшим — і науці, даючи їй потрібні матеріали, і народови, навчаючи його добру в своїх думах і псальмах. Будемо-ж дбати про збережене на будучий час сих добрих, гарних співучих птиць! Перший початок у сьому був зроблений XII археологічним з'їздом: д. харківському поліцмайстрові було післано уклінне прохане — не гнати бандуристів хоч на той час, коли вони з'являють ся потрібними для сьогодняшнього вечора. Будемо надіяти ся, що XII археологічний з'їзд не залишить на тому сієї праці, а буде прохати того ж самого і в висших верствах. А таким робом кожний з присутних може допомогти нашим українським кобзарям своїм словом, а вони вже за вас „будуть Бога молити, щоб дав вам Господь щасно в сьвіті прожити“.

Гнат Хоткевич.

